

9:1-905

PROBET NO
2000

علوم و تاریخ

کتاب

ی. اقچورا اوغلی.

ناشر لری :

معارف کتبخانه سی

دار الفکر
خارطیه مطبعه
قران.

ديپاجه

مدارس اسلاميه نڭ همان جهله سنده اولديغي كېي ، روسيه ده كى مسلمان مدرسه لرنده دهى علملرنڭ تعريفات و تصنيفاتى ، زمانمزدن بيش آلتى عصر اولگى مالنده ، تدريس اولمهنده در ، هالبوكه بيش آلتى يوز يلدېن بېرى ، فكر بشرى كيون و عظالت اوزره بولسا يوب ، ترقى و تكامل ايتمش اولدېغىدىن ، بشرىت متفكره نڭ نظرى برخىلى دېكشمشدر .

اون دور ناچى فرن هجر يده سكرانچى و طقوزنچى عصر نظر علمي سنى تدريس ايله شقللمك . متعلملىرى بيش آلتى يوز يىل كېرى به دوندرمكل اوغراشمق ديمكدر . . .

صوڭ زمانلرده ، روسيه مدارس اسلاميه سنده كى مواد و اصول تدريس نڭ تنقيد و مواحنه سنه باشلانديغى كېي زمان حاضر نظريات علميه سنه موافق بعض اثرلرده وجوده كېلمكده در .

محرر عاجز دهى بو عومى حركات ترقى پروراننجه خدمت ايتمك ايتتيرهك ، بومدرسه اسلاميه ده ، المدين كلديكى قدر زمانمزا فكار علميه سنه موافق اولمق اوزره ، تاريخ و جغرافياندر يسنه اوغراششدم . تاريخه مقدمه اولان براكى درسده ، اليوم مختار اولان تعريفات و تصنيفات علوم ايله عموم و تاريخ آراسنده كى مناسبنى ابصاهه چالشمشدم . بعض آثار اجنبيه دن مقتبس بومقدمه نڭ ، مستوب اولديغم مدرسه طلبه سنه مختصر قالمامه سنى ده فائده لى ظن ايتدكمدن ، باصدروب نشرينه قرار و بېردم . تعبيراتنڭ اكتروسى عثمانلى تور كچه سنندن آلتديغى كېي ، ذاتاً بومقدمه فارالرينڭ آز چوق عموم تورك ادبياتنه واقف ككشيلر اوله جغنى تصور ايتدكمدن ، بر چوق مصوصده استادم اولان اسماعيل ميرزا غصير ينسكى نڭ " لسان عومى " ديديكى تور كچه ايله يازيلماسنى معقول صاندم .

قران ، ۲۰ ماى ۱۹۰۶

ى . آ .

علوم و تاریخ

۱

آفندیلر ، بوگون بحث اینمك ایسته دیکمز . مسأله شونلردر : اولاً زمانمزه علمی نصل تعریف اییدیورلر ؟ ثانیاً ، علمی نصل تصنیف فیلیورلر ؟ - ثالثاً ، مختلف علملر و اصوللری نه لردر ؟ - رابعاً ، بو مختلف علوم آراسنده تاریخ وار میدر ؟

اولاً زمانمزه علمی نصل تعریف اییدیورلر ؟

عثمانلی علماسندن عبد الرحمن شرف بك « علم اخلاق » آطلی رساله سنك علمك ظهورین اكلاتیق ایچون شوبله دیبور : « انسان طبعاً بیلمه گه و او گرنمگه هر یص و آرزو کشدر . کیزلی فالان شی فکریمزه آندیشه و اضطراب و بیر بر . بو آرزودن علم تولد اینمشدر » [صحیفه ۱۷] معروف رساله شمسیه ، معلومکن : علمنی ایکی به تصورات و حکمه آیریبور ؛ هر نچیسنه « حصول صورة الشی فی العقل : ایکنجیسینه » اسناد امر الی آخر ایجاباً اوسلبا « دیبور . بونلردن علی العموم بیلکی علم کبی آنکلاشیلنسه ده ، زمانمزه اوله اعتبار ایدیلمبور ، شمدی معلوماتك همسنه علم دیبلمبور : علم حاصلدر .

پارس دارالفنونی معلملر نندن ، مقتصد شارلر لژید ، « علم اقتصادك اساسلری » آطلی کتابنده « معلومات بشریه نك بر شعبه سنه علم عنوانی ویریلرسه ، اوکا آنچق شرفلی بر عنوان طاقمق مراد اولونماز ؛ بلکه اوشعبه نك تدقیق ایندیکی واقعه لر آراسنك قانون دینلن بعض مناسبات موجب نك کشف قیلنمش اولدیغی بیلدیر یلمك ایسته نر « دیبور : اوله ایسه ، علم اونوع معلومات ایمش که ، تدقیق ایندیکی واقعه لر آراسنك قانونلر وار ایمش .

شارل ژیدناڭ قانۇنى « واقىئەلەر (ھادىئەلەر) آراسىندە كى بعض مناسبات موجدە » دىيە تەرىپ قىلماسى واضح دىگىلەر . آنىڭلىز ھىكماسىندىن اسپەنسر ، « تصنيف علوم » آتلى رسالە سىندە « فانۇن ھادىئەت آراسىندە كى عىبنى شىكلدە مناسبات » دىيور . الپوم پارىس دارالفونۇندە ناظر (رەكتور) بولغان موسيولبار « علم منطق » كىتابىدە . بىتون علملرڭ عومى بىر غايەسى وار . اول علملر شول غايە گە تۈرلى يوللر ايلە ايرىشمىدە چاليشىرلر . مذكور غايە اشپاي تەرىپ ايتىڭ ، اشپانك قانۇنلر بىنى بولمق دىمىكەر . فانۇنلر ، اشپانك طىبعىتىدىن متوالد « عومى ومستىر مناسبتلردىر » دىيە يازىيور .

بوتەرىفلردىن خاطر يىمىز دە قازەچق توكە ھەر علمنڭ غايەسى اشپاي تەرىپ قىلمىكەر . اشپاي تەرىپ قىلمق اسپە قانۇنلر بىنى بولمق دىمىكەر . بو ھالده ھەر علمنڭ قانۇنارى واردر . قانۇنلر ، واقىئەلرڭ ، ھادىئەلرڭ ، عام بىر تەبىر ايلە اشپانك ، منطق تەبىرى ايلە ھادىئەلرڭ آراسىندە كى مستىر وعومى مناسبتلردىر . ھەر قانۇندە مطلقا ، استىرار ، عومىيت واجاب صفتلرى بولمىق مقتضى در . بو صفتلر بولمايان مناسبتلرە قانۇن دىيەنەن . ليارك منطقىدىن آلان بىر قاچ مثال ايلە قانۇنى ابضاح ايدەلم : بىر عددى ، دىگر بىر عدد بىلە ھم ضرب ھم تقسىم ايتسەڭ ، اول عددنڭ قىمتى دىكشىز ، بو عددلر آراسىندە كى بىر مناسبتىر كە ھىچ ھول ايتەن : يعنى مستىر در . ھەر بىر عددە قابل تطىبقدر ؛ يعنى عومى در . بوو مناسبت عددلرڭ طىبعىتىدىن متوالد در : يعنى اجابىدر . كذا بىر سطحە دوشن ضياء شعاعلر بىنڭ زاوېدە انعكاسى ، زاوېدە ور دىيەنە مساوېدر :

كذا اىنلرڭ تكامل نار يىغىلر نە ھەر بىر ھر كىت بىر عكس الخركىتى حاصل يىتمىدەر . شەدى اوز ناتار جەھەتتە دە بىلە بولنى كور بىيور .

ترقی پرور اور ظہور آیت گیارہ ماضیہ رجوعی ایستہ پچیلرہ میدانہ چیددی .
 علوم ریاضیہ دن ، علوم طبیعیہ دن ، علوم اخلاقیہ دن آلمان شو مثاللر
 « قانونی » آچیق کوسترمشدر صائبرم .

علمندہ قانونلری ناصل کشفی آیدیلورلر ؛
 اشیا بعض اصوللر ایله تدقیق ایتمسه ، قانون بولونولاماز ؛ چونکہ
 هر درلوبیلگی موضوعنی اصول ایله تدقیق سایه سنده انجق علم مرتبه سنه
 ترقی ایده بیلمشدر : یعنی قانونلری کشفی فیلممشدر .
 مختلف علملرده طوتلمش اصول ، منطق قاعده لرینی ، اول علملک
 موضوعنه موافق صورتده تطبیق ایتمکدر .

قواعد منطقیه ، بیلورسکر ، ایکی بویوک قسه آیریلور : برنجیسی
 تعلیل ، ایکنجیسی استقراء ؛ ایشته بوتعلیل واستقراء فاعل لرینی ، مختلف موضوعلره
 مثلاً عددلره ، شکللره ، یا هود طبیعی حادثه لره ؛ و یا خود تاریخی واقعه لره ،
 موافق بر صورتده تطبیق ایتمک ، علوم مختلفه ننگ اصول لرینی تشکیل ایلر .

* *

افندیلر ، علومک ندن عبارت اولدیغنی کوردک : شمعی تصنیفنی
 کوره ام : بوچئده عبدالرحمن شرف بکک « علم اخلاق » نی او قوبه رق
 باشلا یا جم : « او ائنگ علم برابدی . موجوداتی مختلف بر صورتداد اثره مطالعه سنه
 آلهشدی . یواش یواش بو علم واحد یکنیکرندن فرقی ومعین حدودلی
 بر طاقم علومه انقسام ایئدی . اعداد دن ، ابعاد دن اجسام دن الخ بحث ایدن علملر
 آیریلدی . علومک برصنفی یا الکرا انسانی نظرکاه اطلاع آلدی . کیمی جنسندن
 ترکیبات جسمانیه سنندن ، تاریخنندن ، کیمی روحندن ، وظائف معنویه سنندن ،
 حقوقندن بحث ایئدی . علومک تعددی موضوعلرندہ کی اختلافندن یعنی
 ابتداء کی فرقندن نشأت ایئدی . » (صحیفه - ۱۷) بیلدیکه کوره تصنیف
 علومه الک اول تشبث ایئدن آدم یونانی ارسطاطالیس در .

ایکی بیگ سنه در بشریت منکفره به استاد اولان اریسطو علملری ،
 علم منطق ، علم بیان ، علم عروض ، علم اخلاق ، علم سیاست ، فیزیقا ،
 تاریخ طبیعی ، علم روح حکمت دینلن صنفلره آیرمش اییدی .

بقالم : علوم ریاضیه عددلر وشکللر آراسنده کی فانولتری تحری
 ایدن ویلدیرن عاملردر . - علوم ریاضیه نڭ اصولی اثباتدر .

اثباتی آرسططالیس قیاس موجب (ضروریه) دبه تعریف ایتمش .
 اثباتنڭ مقصدی : حقایق ضروریه ، یعنی بالضرور اینانبلره جق حقیقتلر
 چیقارمقدر : بو حقیقتلری ، بدیهی ، یا که مثبت حقیقتلر نڭ نتیجه
 منطقیسی حالنده استحصال ایدر . بناء علیه اثبات ، تعلیل شکلنده در ؛
 مع مافیة عادی قیاسدن فرقیلدر ، زیرا ، علی العاده قیاسده مقدمه لرنڭ
 فی ذاته حقیقی اولمسی لابد دکلدر .

منطقنڭ ایشی نتیجه نڭ مقدماتدن قوانین منطقیه به موافق بر صورتده
 استحصال ایدیلوب ایدیلمدکی باتمقدن عبارتدر . اسکن اثبات ده
 مقدمه لرنڭ مطلق حقیقت اولمسی لازمدر : اثبات بر واسطه علمدر که
 حقیقتلری بولمیه برار . بناء علیه اثباتی عادی قیاسنڭ تابع اولدیغی قاعدلره
 رعایته مجبور اولدقدن فضل مقدمه لرنڭ حقیقت اولمسی قیدی ایلده مقیددر .
 معلوم اولدی که علوم ریاضیه نڭ اصلی اثبات در ، اثبات اولیل بر قیاسدر که
 حقیقتلردن یعنی یا بدیهی یا خود اثبات ایله کشی ایدیلمش فانولتردن
 تشکل ایدر .

هندسه دن مستخرج بر مثال ایله علوم ریاضیه ده مستعمل اصلری ایصاح
 ایدهلر . - ایشته سینه بر قانون ریاضی : یکدی بکرینی قطع ایدن ابکی
 خط مستقیمنڭ حاصل ایتدکری زاویتان متقابلتان بر برلریسه مساویدر .

بوقانونی قنعی اصول ایل بواشلر ؟ - مثبت ابکی مقدمه دن ، بر
 قیاس منطقی واسطه سی ایله نتیجه چیقاروب ، یعنی اثبات ایدوب بواشلر .
 بانگیز نصل ابکی مقدمه مثبت دن بو نتیجه چیقاریلجور :

$$د د = ع ع$$

$$د د و - ع ع ه = ع ع و$$

$$بناء علیه د ع = ع ه$$

د د و = ع ع ه بر قضیه مثبتیه دیدرک . نیچون مثبت ؟ - چونکه

ایکی بدیہی مقدمہ دن ، ینہ اثبات اصولی ایمل، استخراج ایندیلش :
بربری اوزرینہ فونلیدیغی زمان ، تمام منطق کلن شکللر بربرینہ
مساویدر (قضیہ بدیہیہ)

(دو و) ایله (۶۵۵) زاریه لر بربری اوستنه قوباسه تمام منطبق
کیلیرلر ، (قضیہ بدیہیہ)
بناء علیه : دو و = ۶۵۵ یه

دو و - ۶۵۵ = ۶۵۵ - ۶۵۵ مقدمه سینه بدیہی قضیه لر
ایله استخراج ایندیلش مثبت ایکی نتیجه دن مرکبدر . آنی تحلیل اینمه یه رک
سز، بر اقبورم ، کندبگز چیمقار بگز .

*
*
علوم طبیعیہ

یه کیچه ام : علوم طبیعیہ نڭ موضوعی ، قانونلرینی و اصولنی علوم ریاضیه دن
زیاده جه مفصل کوره جگز : چونکه علوم اخلاقیه دن بحث ایندیگمزمده
لزومی زیاده اوله جق . علوم طبیعیہ حقند ، لیا رک منطقده یازدقلریناڭ
بعض قسملرینی عیناً نقل ایته حکم .

حضرت سلیمان سویلمش ایمش : « کونش آلتنک یکی برشی یوقدر .
دیه . حکمای متاعر یمندن برذاتک کتا بنندن نقل ایته حکم بو شیلرد هدمی بلکه
یکینک یوقدر . کندیلرندن منڭ بشیور ، منڭ آلتنیموزیل اقدم یازیلش
یونان کتا بلرندن فائده لئره رک مسلمانلرک ، یدی ، سکر یوز ییل
اول یازدقلری حکمیات کتا بلرنده ، بلکه بو شیلرک چوغی موجوددر .
اویله ایسه بیله عینی شیلری بر آزده یکی آغزاردن ایشتمش اولورسکز . . .

لیار دیبورکه : « علوم طبیعیہ نڭ موضوعی ، زمان و مکانک حادث
اولمقده بولنان حادثات مادیه در . بو موضوعدن دعا متنوع ، دعا واسع
نه اوله بیلر ؟ حادثه لر : نهایتسز برمدتده ، فاصله سز و صوکسز ،
بر برینی وی ایتمکده در . حادثه لر : حدود سز بر مکانی ، فاصله سز املا
ایندیبورلر - دولدر یبورلر : حادثه لرک هر بری ، باشقه سندن زمان
و مکانده طوندیقی پر اعتباری ایله آیریلبور ؛ بیرده حسزه مختلف

صورتتە تائىر ايدىن اوصافى ايله دە تفریق ايدىلبور . ذهن انسانى مؤبدە دۇكل ، غيرمتناهى دە دگلدنر . بناً عليه بو حادثه لرك مېسنى احاطه ايله ميور . اگر طبعى حادثه لرك غيرمتناهى كثرت واختلافنى اكسپلنمك ممكن اولمسه ايدى ، ذهن انسانى حادثه لرى آكلا يامادن تماشا به مجبور اولور ايدى . لكن حادثه لرنه قدر چوق نه قدر متنوع اولسه لره . يكن بگرينى ، دائماً ثابت مناسبتلر ايله تعقيب ايديبور ؛ يا خود يكن يكرنه اوله جه ثابت و دائمى مناسبتلر ايله رفاقت ايلبورلر . بونك ايچون ، حادثه لرى ، بعض نوعه لره عصر ايتمك ممكندر . مثلاً بشر تسميه ايتدكلر بلك بالجهل افرادينى كورمدم و كوره بيمكلكمده محال ؛ بونكله برابر اگر بطون بشرية ، معين بعض طبيعتلرى حائز اولديغى حالده تكرر ايتسه بنم ايچون كوريلمسى پداعه غير ممكن ماضیده گى حالده گى واستقبالده گى بالجهل انسانلر يرينه مذكور انسانلرك مشتركا حائز اولدقلى اوصافيك تركيبندن حاصل اولان برفكرم اوله بيلر ؛ ايسته شو فكرم اولديقىل ، بوتون افراد بشرية نى كورمكلكمه آرتق حاجتده قالمار .

ليار ، علوم طبيعیه نك موضوعى ، و بو موضوعنك وسعتنى ، و بو حدود سز وسعتنك ناصل تحديدى ممكن اولديقى سويله دكنن سوگرا علوم طبيعیه ده گى قانونلرى تعريف ايديبور : « علوم طبيعیه نك قانونلر تحريسى . شو تحديدى حاصل ايتمك ايچوندر . بوقاریده كوريلمش ايدى كه قانون ديه عمومى و مستمر مناسبتلره نسبيه اولينور دى . طبيعتك ، مستمر و عمومى اولان بو مناسبتلرك ربط ايتدكلرى حدلر ، بررمانده ، يا خود متعاقبا حاصل اولان حادثات و يا خود مجموعهء حادثاتندر . مثلاً آرقه كيميكلى حيوان (ذوالفقره) يامه مى حيوان (ذوالثديه) ، يا قوش ، يا بیده سوركلچى حيوان (زافع) يا بقانوغندن حيوان (صفادع) يا خود باقى اولور ؛ قضيه سى برفانوندر . بوقانونك سويلمك ايسته ديكى شودر : « عرفاننى بر حيوانك آرقه كيسكى بولنسه ، اول حيوانك يامه مى حيوانك گى صفتلر ، يا فوشلرده گى صفتلر . . . الخ محقق بولنه جقدر . « حرارت معدنلرى منبسط فيلار » قضيه سى ده برفانوندر . بويندن شونى كليوز :

حكيم مافوق الطبعياتى ، وسببك مافوق الطبيعياتده گى معالرنى تاما رد وانكار ايديمور . صانمايكنز . ليار ، احق ، علوم طبيعده ، حادثات طبيعده ، مافوق الطبيعيات ايله اوغراشمقن فائدهلى بر نتيجه چيقما ديقى آڭلاتوق .

« سبب » لك علوم طبيعده گى معناسنى بئندير مك ابستبور .

سبب حقمده گى مطالعاتى ، طبيعى قانونلره تطبيق ابدلم :

هر بر قانون طبيعيتك ايكى حدى يكد يكر ينه سببك اثره اولان مناسبتى ايله مربوطدر . مثلا ، حرارتك آرتمهسى ، معدن حجمك بيومده سنه سبندر . كذا قوه جان به اجسامك مركز ارضه طوغرى ستوطنه ، وسياره لرك كونش اطرافك حركتلىر ينه سبب در .

بو حالده ، قانون طبيعى ده ما مكمل اوله رقى ، شويله تعريف ايدنه بيليرن : « هر قانون طبيعى بر حادثه ويا بر مجموعه حادثات ايله ، او كاسب اولان بر حادثه ويا بر مجموعه حادثات آراسته گى عمومى ومستم بر مناسبت تراقى وياتماقندر . »

اونديلير ، علوم طبيعده ، عمومى ومستم مناسبتلى كشف ايتمكده قماعت ايليمور . بو مناسبتلى كشفدن صونكر ا ، اولچمك ايسته بور ! بو صورتده طبيعيت قانونى معادله رياضيه ايله افاده ايتمك ديلور : ليكن بو مقصدينه هر دائم ، تاما موفوق اولامبور . بعض قوانين طبيعده ، قوانين رياضيه حالته افراع ايديله بيلمش ايسده ، بعضلى حالا بو مكمليتكه اير يشمه مشدر . شمديه قدر مثال اوله رقى ذكر ايتد يكمز انبساط قانونك بو مكمليت واردر ، حرارت ناچ درجه آرتسه ، معلوم بر معدنك نقتدر اوز ايه چقى انبساط قانونى كوستره بيلمور . انبساط قانونك رياضيه معادلهسى صورتده يازيلشى شويله در :

$$ط = ط (۱ + و)$$

بوراده گى (ط) قيز در يلدقن صونكر امعدن چيوقنك آلاچقى طول . (ط) قيز بلمه دن اولكى طولى . (و) عيىنى معدنن واحد طولنك گى بر چيوقنك ؟ دن ؟ قدر قيز دبر بلمه سنده طول او ايه چقى مقدار . (و) تجر به ايله نعين ايديلير . بوگنا بر مثال عندى تطبيق ايللم :

المزده (۵) متره اوزونلقنده بر تيمور چوق وار . سانتيعراد ۸۰
 قيزدر دق، اوزونلغى نقدر اولدى ؟ — بر متره يعنى واحد طولده گى
 تيمور چوقونك ؟ دن ۱۰ كه قدر قيزدير يلمه سنده طولائى انبساطى معلوم
 ۱۲۲.۰۰۰۰۰۰ متره در (يعنى بر مترنك اون ميلبونده ۱۲۲ قسى) $0 = ط = ۵$
 ($۱۲۲ + ۰.۰۰۰۰۰۰ = ۸۰ \times ۵$) $۵۰۰۴۸۸ =$ اولور : يعنى چوق تقريباً
 يارم سانتيمتره اوزانمش ديمكدر .

افنديلر ، علوم طبيعیه نك نانونلر ينى كوردك . شمهدى بقالم ، اوقانونلرى
 بولمق ايچون علوم طبيعیه نصل بر اصول استعمال ايد يبور ؟ — يعنى علوم طبيعیه نك
 اصولى ندر ؟ مادام عرفانون ايكي حادثه ويا ايكي مجموعه ، حادثات آراسنه گى
 اويله بر مناسبت كه بولنردن بر بى باشغه سببى اوليور . اويله ايسه بر قانونى
 بولمق ديمك ايضامى مطلوب اولان بر حادثه ويا بر مجموعه حادثاته سبب حادثه
 ويا مجموعه حادثاتى بولمق ، هتى ممكن ايسه سببله اثر آراسنه گى مناسبتى اولمك
 ديمكدر . بونك ايچون تعقيب ايد بيهك طريق تحربه در . علوم طبيعیه يى ،
 رياضيه كى استنتاج ايله ايجاد ممكن دگدر . قوانين طبيعیه و فايده حاصل اولور ،
 تحقق ايدر .

بناء عليه بوقوانيننى و فايده آرامق لازمدر : اولنرى وقايعدن
 تجربه انتظاريه (حدس) ويا تجربه عمليه ايله استنتاج آخق ممكندر .
 ديمك اولدى كه علوم طبيعیه ده مستعمل تجربه اصولنك ايكي
 نوعى ، انتظاريه و عمليه سى واردر . تجربه انتظاريه ده بولنان وقايعى
 بالطبع حاصل اولديقى وجه اوزره و فقط نك زياده مدققانه مشاهدسى
 آلتنه امله اکتفا ايدر ؛ تجربه عمليه ده بولنان ايسه ، وقايعى تغيير ، وقايعى
 محیط بولنان احوالى تبديل ، و فعه نك شرائط حصولنى تحويل ايدرك صرف
 تجربه انتظاريه ايله كشفى ممكن اولمايان مناسبتلرى بيلميه جاليشر .
 بعضو بونك ديديكى كى ، بر نجيسى طبيعنى اوفير ، ايكنچيسى طبيعند صورار .
 مثلا بر نوع قوشك صيچاق اقليلرده توپ قيزل اوليشه ، هم عينى
 نوع قوشك صوغق اقليلرده آق اوليشه دقت ايتمك تجربه انتظاريه در .
 عينى نوع قوشك معتدل اقليلده طوغمش بسر فردينس ، نوبنك رنكى

حول ايلك جاك شرطلر آلتنه قويماق، تجربه عمليه در. طبعى قانونلر ك
كشفي ايجون بعضاء يالكز تجربه انتظاريه كفايت ايدرسه ده اكثر يا
انتظارى و عملى تجربه لر نك ايكسنى اجرا ايتماك لازم كر.

اسباب بولماق ايجون شمديه قدر كشى ايديلمش دورت نوع تجربه
اصوللرى واردر. بونلرى الك اوللرى انگليز حكما سندن، اون آلتنجى
عصر ميلادى صوكلرنده و اون يدنجى عصر باشلرنده بر حيات اولان به قون
بولمش ايدى. به قون دن ايكى عصر صونگره، و طندا شلرن دن جون
استوارت ميل، مذكور اصوللرى، زمان حاضرده گى علومك احتياجه
موافق مكل بر حاله افراخ ايتدى. بو اصولره، اصول نطابق، اصول
تحلى، اصول بقايا و تحولات مرافقه اصولى دينلمكك در. بونلرى ايضاهه
و قتمز مساعده ايتيمور. اوگرنمك ايسته ينلر استوارت ميلك روسجه به
ترجمه ايديلمش منطقتندن، يا خود بعض تعديلات ايله استوارت ميلدن
استخراج ايديلمش هادى افنديك عر بجه «ميزان الافكار» ندى اوقويه
بيلرلر. بو اصوللردن هر قانعى برسيله، معين ايكى حادثه ويا ايكى
مجموعه حادثات آراسنگى مناسبى بولماق: مثلا، (۵) متره اوزنلغنگى
معين بر تيمور چموق، (۶) حرارته طونلدى و (۵) ميليمتره اوزالدى
لكن بو بر واقعدن، دنپاده نقدر تيمور چموق وارسه جمل سناك
حرارت ايله اوزاياجه نصل قرار ويره بيلرز؟

بونك ايجون بر عمليه ذهنيه به احتياجهز وار؛ اول عمليه ذهنيه
استقراء در. علوم طبعيه ده كى استقراء نك تعريفى شويلا در: «وقايحك
معرفتندن، وقايح آراسنده كى مناسبست مستمره و عموميه ده كيچمك ايجون
ايتديكمز استدلال در.»

مشاعده ايتدم كه (ب) حادثه سناك سببى (ا) حادثه سيدر .
(۵) متره لك تيمور چموقنك اوزامه سى حادثه سناك سببى، حرارت حادثه
سيدر) بوندى استدلال ايديبورم كه هر نه وقت (ا) حادثه سى واقع
اولور يسه، محقق (ب) حادثه سيده اى تعقيب ايدر. (هر نه زمان حرارت
بولور سه، هر بر تيمور چموق اوزانر.) يعنى خصوصيدن عموميه،

حال حاضر دن، ماضی و استقباله استنبال اید بیورم. اگر شوتعمیم اولماز سه علوم طبیعیه حاصل اولماز؛ یعنی قوانینی وجود بولماز. چونکه قوانین، عمومی و مستمر مناسبتلردر. تجارب ایسه، زمان و مکان ایله محدود بروبا بر قاچ حادثه اوزرینه اتحق اجرا ایدیه بیلر؛ باشقهدر لو تخر به ممکن دکلدن. خلاصه، علوم طبیعیه نك جمله سنك، تخر به ایدیلشم بروبا بر قاچ حادثه دن؛ بوتون حادثلره حکم و قرار و بر بیورن. بوندن آگلا شیلیور که علوم طبیعیه ده کی استقراء. استقراء تجربی (استقراء علمی)، علم منطقه ده کی استقراء دن فرقیلدر. استقراء منطقی بر کلک بوتون جز اولردن اوجز اولرک تشکیل ایدن کی کله حکم ایدر؛ یعنی جز اولرک محدودیتی و جمله سنك معلومیتی تصور اولفور. مثلا: شنبه، یکشنبه، دوشنبه، شمشنبه، چهارشنبه، پنجشنبه. جمعه ۲۴ در ساعتدن مرکبدر حالبوکه شنبه، یکشنبه . . . جمله سی هفتنه نك کونلر بیدر. بناء علیه هفتنه نك کونلری ۲۴ ساعتدن مرکبدر. کبی .

حالبوکه استقراء تجربی، هیچ اولیل دکلدن. حادثه دن قانون چی فارمق ایچون بر تجربه بیله کفایت ایدر. بونکچون، یعنی استقراء تخر ببنك حقی اولمه سیچون ایکی اساسی بدیهی کبی قبول ایتمک لازمدر. اولبکی اساس شونلردر: (۱) هر حادثه نك سببی واردر؛ (۲) عینی سببلر، دائم عینی نتیجه لر حاصل ایدر. بو ایکی اساس بولنماز سه، علم ده موجود اولماز. بو ایکی اساس طوغوریمیدر؟ انسانك بو ایکی اساسه ایبنا ناسی نه دن ایجابت اید بیور؟ مسئله لرینی حکما چوق تدقیق ایتمشلر لکن شمديه قدر عامه نك مقبولی اوله بیله جک بر حکم اعطا ایدمه مشلردر. شمدی بومسائل؛ مسائل علمیه دن زیاده، مسائل ما فوق طبیعیه به در. علم بو ایکی اساسی، باشقه بعض اساسلر کبی، بدیهی صور تیله قبول ایدر. بومسائل سقنده تفصیلات آلمق استینلر، حکمای حاضره افر نچدن (فوییه) نك روسچیه مترجم تاریخ فلسفه سینه؛ یا خود لاعلی التعین بر فلسفه تاریخنه مراجعت اینسینلر.

*
* *

افندیلر ، علملرک ریاضیه و طبیعیه دینلن قسملرینی ، اصوار ایله کوردک : شمئی آرتیق در سوره الگ چوق تعلق بولنان علوم اخلاقینه دن بحث ایته جکمر .

علوم اخلاقیه ، علوم ریاضیه و طبیعیه دن غیر ی : بر آز علم حالنه کیره بیلمش باجمله معلومات بشریه بی اکتوا ایدر . علوم اخلاقیه بی لیارشویله تعریق ایدیور : « موضوعلری فعالیت بشریه ننگ : اختیاری و یا غیر اختیاری حاصلاتنگ قانونلرینی کشف ایتکدن عبارت اولان علوملر . »

علوم اخلاقیه ، اوچ مجموعهء علومک الگ آز تفرایدنی در . بوننگ همنده ، زمانلر علمای غریبه سی آراسنده پک چوق مناظره لر ، مباحثه لر ایدیلمکده در . علوم اخلاقیه افسامندن بعضلرینک ، مثلاً سیاستک ، تاریخک و حتی اقتصادک علم اولمادیقنی و حتی علم درجه سنه ایریشه میه چکنی ادعا ایدنلر ، علم اخلاق ایله مناسبتی بیک آز علم لسان و یا تاریخک علوم اخلاقیه اسلمی مجموعه ایچنه صو قولماسنی موافق کورمه بیلر ، علوم اخلاقینه ننگ علوم طبیعیه دن تعریقی مکن اولمادیقنی سویل بیلر . خلاصه بیک چوق معترضلر و اردر . و اعتراضلرنک الگ مهی بر نچیسیدر . یعنی علوم اخلاقیه افسامندن بر چوغنک علم حالنه کیچمه سی مکن اولمادیقنی دعواسیدر . بونده اساس اختیار و قدر مسئله سیدر . معترضلر دیرلرکه : « انسان افعالنده مختار اولدیقندن ، افعال بشریه بی قانون آلتنه آلمق مکن اولاماز . حالبوکه علوم ، قوانینی بولنان معلوماتدر . بنا علیه انسانک افعال اختیاریه سنه متعلق خصوصانندن علم حصول بولاماز ، فی الحقیقه علوم اخلاقیه دن اکثر بيسنگ موضوعلری افعال اختیاریه بشریه دن متحصل و افعه لردر : حرب ایتمک ، صلح ایتمک ، نیمور یول انشا ایتمک ، چوخه اعمال ایتمک ، ایبلیک ایتمک ، فنالق ایتمک ، تجارت ایتمک . . . الخ . کبی . بو هالده علوم اخلاقیه دن بعضلرینک علم اولدیقنی اثبات ایده بیلمک ایچون اولار اراده و اختیار مسئله سنی حل ایتمک لازم کلیور .

اختیار مسترسی ایسه ، شمدیه قدر عقل ایله حلی کمسه یه نصیب
اولاماش چیتن بر مسئله در ، شو جهتلله بزده اوکاکیریشوب وئت
غائب ایدمک دگمیز .

یوقاریک دینمش ایدی که ، علوم طبیعیه ننگ و خودی « هر واقعه ننگ
سینی واردر » ، « هر سبب بر حادثه در ، » و « عین سبیلر ، عینسی
نتیجه لر حاصل ایدر ، » اساسلرینه اینانق ایله آخجق حاصل اوله یلمشدر .
افعال بشر یه ده بو بدیهیاننگ وارلغینه اینانامادیمیز او چون ، علوم اخلاقیده ،
شمدیه قدر تقرر و تشکل اینوب یتیمه مشدر . اخلاق ، سیاست ،
تاریخ ، اقتصاد و حتی قسما علم روحده هر کسجه مصدق فانولر یوقدر .
علوم اخلاقیه ننگ شو بر چچی نقصانی اوستنه ، ایکنجی بر ایکسکلک دها
منضم اولبور : انواعندن بهریننگ موضوعلری و بنا علیه اصوللری ،
قطعی بر صورتده تعیین ایدیلمه مشدر . لبار علوم اخلاقیه اصوللری
هتنده دیبور که : « علوم اخلاقیه ننگ اصوللری باینده ، آخجق عمومی
و محمل اظهار لر ابله اکتفایه مجبورز ؛ وقایع معلومه دن قانون
استخراجی اقتضا ایدرسه ، اصول استقراء ، اگر عمومی اساسلردن نتیجه
چیقارمق لازم اولورسه ، اصول تطیل ، استعمال ایدیلر ؛ و اکثر یا بو
ایکی اصولی قارشدمق و دائماً فرضیاته ، احتمالاته چوق بر بر ائتمق
ایجاب ایدر . »

سزده کور بیور سکر ، ائندیلر ، لبار بوسوزلری ، اظهارلری
ایله برشی اوگرنه میور ؛ مع مافیه صوگ زمانلرده « اصول تاریخیه »
دینلن بر اصول علوم اخلاقیه ننگ اکثر یسنده تطیق ایدیلیمیه
باشلاندى . اصول تاریخیه ، تاریخی علم اعتبار ایتدیگیز حالده ،
قوانین تاریخیه بولمق ایچون ، تعقیب ایدیلن اصولدر . تاریخ اکثر
علوم اخلاقیه به داخل اولدیغی ایچون ، تاریخ ایله برابر اصول تاریخیده
اولتوره کیرمده باشلادی . علم فقه ، علم اقتصاد ، علم ادیان ، علم لسان
و علم سیاستده ، اصول تاریخیه تصادف اولنیور

اصول تاريخيهي بيلمك اچون ، علم تاريخي تعريف ايتمك اقتضا
ايليور : علم اوله رق تاريخ ، نوع بشر ك مشترك هر كنترولينه ، وحيات
اجتماعيهي وجوده كيتون هر درلو حادثه لره حاكم قانونلري آرا مقدر .
فرانسز حكما سندن او كوست قونت ، تاريخك حل قبله جقي مسئله لري
ايكي يه تفريق ايتمش : برنجيسنه **موازنه اجتماعيه** مسئله لري ،
ايكنچيسنه **حركت اجتماعيه** مسئله لري آدينى ويرمش .

موازنه اجتماعيه نك عمومى مسئله سى شودر : احوالى قسما معلوم
بر جمعيتنه ، معلوم بر سببك ناصل تائيرى اوليور ؟ مثلا شمدى روسيه ده گى
مسلمانلر نك احوالى قسما معلوم ؛ شول حالده روسيه نك داخلى اداره سندن
سر بستى يه طوغرى اولان بر تبادك مسلمانلر ده ناصل تائيرى اوله جق ؟ —
حركت اجتماعيه مسئله عموميه سى شوبله افاده ايديله بيلر : جمعيتك
معين بر حالنى انتاج ايدن قانونلر نه لردر ؟ مثلا روسيه ده گى مسلمانلر ك
شمدى كى حال اجتماعيلرى ، نه كى سببلردن تحصل ايتمشدر ؟ يا خود
شمدى احوال اجتماعيه لرى معلوم مسلمانلر ، بو حالده دوام ايدرلر سه ،
نه كى نتيجه لر چيقار ؟ (كنج محرر لر يمزدن عياض افنديك حل ايتمه يه
فالفنديقى مشكل مسئله اجتماعيه) حركت اجتماعيه مسئله عموميه سى ،
علم تاريخك مسئله اساسيه سيدر . بو مسئله حل ايتيله بيلسه ، وقايح مستقبلك
بشريه يي بيلمه يه ، و بناء عليه جريان وقايعى تغيير ايتمه يه اقتدار حاصل
اوله جقدر . ايمدى بو مسئله لرى حل ايتمك يعنى تاريخ قانونلرينى
بولق اچون ناصل اصول تعقيب ايديلمك اقتضا ايدر ؟ — وقايعى تجربه
انتظاره ايله مشاهده آلتنه آلمقدن غيرى اصول تعقيب ايديله مز . جمعيتك
معين بر زمانى پك چوق وقايح مجموعه سيدر كه ، ديكر معين بر زمانندن ،
يعنى ديكر بر مجموعه وقايعدن صوگرا كلمشدر . تاريخ بر علم حدسى
اول بيلر . علم تاريخ قانونلرينى بولق اچون ، ماضيه گى يا حالده گى
جمعيتلر ك مختلف حاللرى آراسنده گى بروقتده و يا خود متعاقبا حاصل اولان
عينيتلرى آرا مه يه مجبوردر . بو جهتنه تاريخك حل ايدمه كى مسئله لر ايله ،
(علوم تاريخ) ۲

علوم طبیعیہ تکبیر آراستہ مشابہت وار کہیں کورینر • زیرا ، علوم طبیعیہ دفع معینہ آراستہ گی برمانندہ ویامتعاقباحاصل اولان عینتتری آرایردی . او حالہ ، علم تاریخ ، علوم طبیعیہ اصولترینی قبول ایتلمندر ، مطالعہسی خاطرہ کیلرسہدہ بو مطالعہیا کلتدر . زیرا علوم طبیعیہدہ گی تجر بہ اصولرندن ہیچ برسینگ جدی اولہرق . علوم تاریخیہہ تطبیقی ممکن اولمیور . چون استوارت میل ، علم منطقدہ (بر آزل سویلہشدم ، روسچہہ ترجمہسی وار . پک فائدہ ی بر کتاب . اوفومنکزی توصیہ ایدرم) جمعیتلرک نقدر مختلف وکتیر عنصر لردن مرکب اولدیغنی • حادثات اجتماعہہ ننگ نہ قدر جوق وقرشیم سبیلر ایله حصولہ کلدیکنی پک کوزل کوسترمش و بومشکلات آراستہ تجر بہ اصولرینک تطبیقی ممکن اولدیغنی دہ پک آجیق بیلدیرمشدر .

حقیقت شوکہ شمدیہ قدر وقابعک مشاعدہسندن چیقاریلمش دیہ سویلنان ، وفوانین تاریخیہ اسنی تاشیان حکملر ، همان دائما ، عندی تعمیلر در . بونلری بر آزل اعتمادہ شایان قیلیمو ایچون ، استوارت میل ، طبیعت بشریہ دن مستخرج قانونلرہ تعلیل طریق ایله ربط ایتمہ یی توصیہ ایلیمور . یعنی تاریخی قانونلری ، روحی قانونلر ایله ، مراقبہ ایتلمی :

زیرا ، انسان منفرد بولنسون ، جمعیتلر بولنسون ، دائما انساندر و انسانک طبیعتندن مستدل قانونلر ، انسان جمعیتلریندہ قابل تطبیقدر ، دیبور . کوریلدی ، کہ اصول تاریخیہ ، علوم طبیعیہدہ گی اصول تجر بیہ ننگ مبہم وغیر تام بر تطبیقدر : نتایجہ امنیت حاصل ایتمک ایچون . علم الروحندن آلیئمہ قانونلر ایله مراقبہ ایدیلر . خلاصہ ، ائندیلر !

علوم اخلاقیہ ننگ وجودی انکار اولنامازسہ بیلہ اقسامندن چوغی ، حالا ، علوم قطعیتنی اکتساب ایدمہ مشدر . جملہسنہ ویریلن علوم اخلاقیہ نامی دہ پک اویغون کلدیکی ایچون . بواسم محافظہ ایدیلسہ بیلہ ایچلرندن بشری جمعیت حالندہ تدقیق و مطالعہ ایدنلرینہ (یعنی قسما علم الروح و علم اخلاق ایله ، علم منطقدن غیر علوم اخلاقیہ) دہا خاص بر اسم

علوم اجتماعیہ اسمی ویرمک دہا معقول اولور .

* * *

افندىلر! باشده وضع ايتديكمز مسئلەلرڭ اڭ صوڭى تارىخ علوم
 آراسنده مېدر؟ — مسئلەسى ايدى . تارىختى علوم آراسنده بولدىق :
 بولدىق اما ناعىل؟ غير مكمل، علم صفتنه تمام اباقت كسب ايتمك اچون
 پڭ چوق ترقى به محتاج بر حالده . يعنى، شمدى، عموميتلە علم تارىخ، فن
 تارىخ، يا خود ساده تارىخ ديه او قوديلان، يازيلان موضوعلرڭ هيچ برى
 علم دگلدر : زيرا، هيچ برسېنڭ قانونلرى يوقدر .
 افندىلر! بودرسېزده علوم وتصنيف علومى، خلاصە كوردك .
 تارىخڭ، قبول ايتديكمز تصنيفه نظراً موقع و درجەسنى تعيين ايتدك .
 كلهك درسېزده، انشاءالله، بالخاصە تارىخدن، اقسام و اصوللردن
 و صورت تدرېسندن بحث ايدرز .

۲

افندىلر، كېچن كون عموميتلە علومدن، و علموڭ اقسامندن، اصوللردن
 بحث ايتمش تارىخڭ او قسملر آراسنك موجود او اوب اولمادىغى آرامش
 ايدك . علمڭ، هر نوع بېلكى به اسم اولمادىغى، معلوماتڭ علم
 درجەسنه ارتقاسى اچون، قوانينى حائز اولماسى لازم كلىدىكى
 كورمشدك . قانونڭ تعريفى اوله رقدە « اشياڭڭ طبيعتندن متولد عمومى
 و مستمر مناسبتلر » دېمشدك .

بعده معلوماتڭ علم درجەسنه اېرشمەسى، يعنى قانونلرىنى كشف
 ايلمەسچون بعض اصوللره تبعاً اشياي تديق ايتمەسى، اقتضا ايتدىكى
 سويلمش، و او اصوللرنڭده علم منطقده كى تعلق و استقراء قواعدىنك،
 موضوعات مختلفه به تطبيقندن عبارت اولدىغى آڭلامشدك .

علوم و اصوللرى حقتك كى شو عمومى معلوماتدن سوڭرا، علومى،
 رياضيه، طبيعیه و اخلاقيه ناميله اوچه تقسيم ايتمش و هر صنفڭ موضوعنى
 تعريف اياهدك . — يعنى علوم رياضيه، اعداد و اشكالدن؛
 علوم طبيعیه، جامد و يا حياتلى طبيعتده كى حادثاندىن، علوم
 اخلاقيه ايسه بشر و وقايع بشريه دن بحث ايدن علملردر، دېمشدك .

صوگرا، هر اوج صنف علمی آیری آیری تدقیق ایتمشدک «
 و بو تدقیقهزله علوم ریاضیه نڭ اڭ زیاده تقرر ایتمش اڭ قطعی علملر
 اولدیغنی و اصولی اثبات — یعنی قیاسی ضروریه اولدیغنی و اثباتنڭ
 عادی قیاسدن فرقنی کورمشدک.

علوم طبیعه بی، دها زیادهجه تفصیل ایله تدقیق ایدرک، موضوعنڭ
 غیر متناهیلیکنی کوروب شاشیرمش ایسه کده اوغیر متناهیلیک تقدیدی
 یعنی حادثات آراسنده ثابت، عمومی قوانیننڭ بولونماسی ممکن
 اولدیغنی کوره رک نفس آلمش و او قوانینی ایضاحه چالیشمش ایدرک.
 قوانین طبیعه بزى سبب و اثر مسئله سنه سوق ایتمش و بویله جه علوم
 طبیعه ده گی سببلرک مادی حادثاتدن عبارت اولماسی فکرینه ابرشمش
 ایدرک. علوم طبیعه نڭ قانونلرینک نه دیمک اولدیغنی ایضاح ایتدکن
 صوگرا، بو قانونلری آرامق، بولمق اچون تعقیب ایتدیکی اصولی
 تدقیق ایتمشدک. علوم طبیعه ده گی اصول — اصول تجربیه در، دیمش
 و تجربیه بی، انتظاریه و عملیه قسملرینه آیروب، مثاللریله آکلانمه یسه
 اوغراشمشدق. نهایت یالکز تجربیه نڭ، قانون طبیعی کشفنه کفایت
 ایتمدیکینه و بناء علیه استقراء علمییه مراجعت ضروری ایدیکنه قرار
 ویرمش و بو استقراء علمی نڭ حصولنی ایکی بدیهیه نڭ قبولنه مربوط
 بولمش ایدرک که او بدیهیه لرده: (۱) «هر حادثه نڭ سببی واردر.» و (۲)
 «عینی اسباب دائما عینی نتایج حاصل ایدر» قضیه لری ایدی. علوم
 طبیعه عقیبنده، علوم اخلاقیه دن بحث ایتمشدک. علوم اخلاقیه نڭ
 ایکی اولسکی مجموعه به نسبتله آز تقرر ایتمش علوم اولدیغنی یعنی
 بالجمله اقسامنده تحقیق ایتمش قوانین بولنمادیغنی و بو جهتله بر چوق
 اعتراضانه معروض قالدیغنی و بو اعتراضلرک اڭ قوی و مهمی ده شمده
 قدر حل اولونامایان مسئله تقدیر و اختیار اولدیغنی کورمشدک. علوم
 اخلاقیه نڭ شو عدم تقرر یله برابر، قوانینی آرامق اچون، قبول
 ایدیله چک اصوللری خصوصنده دخی علماجه اختلاف وارلغنی سویله مش
 ویر درجهیه قدر مقبول اولان اصول تاریخیه حقنده بر آز

تفصیلات و بررشدك . اصول تاريخيه ، علوم طبيعه‌ده‌گى تجربيه
انتظار به‌نك خطا ليجه ، قصور ليجه بر تطبيقى ايدى .

خطالى اولمه‌سنىك سببى ايسه ، حادثات اجتماعيه‌نك پك زياده قارشق
بيلتماسى ايدى . بناء عليه قوانين تاريخيه دينلن حكملره اعتماد قطعيد
بولونوق جائز اولماديغنى ، استوارت ميله تمعا ادعا ايلمش ايدك .
بوئون تجرباتدن علم تاريخك نقصانلقى هنوز تكمل تام حاصل
ايمه‌مش اولديغى نتيجه‌سنى چيقارمش ايدك .

بوكون ، افنديلر! انشاالله ، بالخاصه تاريخدن بحث اينكجز علم تاريخك تعر-
يفى اولمق اوزره شويوله ديهشك : «علم تاريخ نوع بشرك حركات مشتركه لرينه
وحيات اجتماعيه بي وجوده كئيرن هر درلو حادثه لره حا كم قوانينى آرار .»
بو ، تاريخك علم اولمق اوزره تعريفدر . لكن على العاده تاريخ ، هر زمانده
هر يرده اوقوديلان ، يازيلان تاريخ خلاصه هنوز علم پايه‌سینه ايرشه مه‌ين
تاريخ دها بسيط اوله‌رق شويوله تعريف اولنه بيلر : «دنيانك ونوع بشرك احوال
سابقه‌سندن بحث ايدن فندر .» — بو تعريف مراد بككدر . دهاشموللى برمعا
ايله سامى بك مرحوم «وقايح ماضيه‌نك ضبط ونقل وروايتى فنيدر .»
ديبور . ديهك كه على العاده تاريخك ارزوسى بشره تعلقى اولان وقايح
ماضيه بي بيلد بركدر ؛ بونلر آراسنده گى مناسبات عموميه ومستمره بي
كوسترمك دگندر . تعبير ديكرله آرالرنك مناسبت تحرى وكشف ايديله جك
وقايحى اوگرتمك — يعنى قوانينك استنتاجنه مقتضى موادى ، اشيائى
حاضرله مكدر . لكن قوانينك بولونه بيلمه‌سيچون ، تاريخك نقل وروايت
ايتديكى واقعه‌لر ك طوغرى ، حقيقى اولماسى لازمدر . بناء عليه ، علم
درجه‌سنه ايرشمك ايبته‌دين تاريخ ، يالكلر وقايح صحيفه بي قبول ونقل
ايدن تاريخدر .

تاريخ ، علم تاريخك تكمل ايمه‌مش بر هاليدر ؛ حال صباوتيدر .
طوغريلغه ، حقيقتگولغه دقت ايمه‌زه هيج تكمل ايدمه‌ز ؛ حال صباوتنده
اولمديه محكوم قالير . علم مرتبه‌سنه ايرشمك ايبته‌رسه هر گوناقيددن
آزاده اوله‌رق ، آنجق حقيقى واقعه‌لرى نقل ايمه‌يه چالشماليدر . بوندن

غیرى مقصدە خىدمەت اېتىمىڭ بىر ھەدۋە ۋارمىق اېستەرسە ، علم مقصدىنى ، علم ھەدۋىنى شائىب ايدىر . تارىخنىڭ صورت تىلىمىنى ھەققىڭ ، شەمىيە قدر بىر قاچ درلو مىسلىڭ تۈرە مشدر ، بونارك اڭ مشهورلىرى ، **مىسلىڭ ھكىمى و مىسلىڭ نىقىلى در** .

مىسلىڭ ھكىمىنىڭ ، ايجاد شىرفى — مەلۇمات ھازىرەبە كۈرە مۇرخىن اسلامىيە دن **ابىن خەلدونە** راجەدر . (ابىن خەلدون ۷۳۲ سنە ، ھىجرىيە سنە طوغوب ۵۸۵۶ دە ۋفات ايتىشدر .) عثمانلى علماسىندىن عبدالرحمىن شىرفى بىك ، « تارىخ دولت عثمانىيە » عنوانلى تارىخنىڭ مەقدەمىسىدە ، بو خەسەسە دائىر شويىلە دىيۈر : « ھكىمى ذوفنون ابىن خەلدوننىڭ تارىخى فەندە آجەدىقى چىغىرەكە اليوم آوروپالىلەر نەزەندە غايىلە مرغوب و ھكىمەت تارىخى اسمىلە مەرفەدر . — ھوادىث كۈنىيە ، تەغىرات شائىدى تىجارىب و مەشاهەدات مەتەئەھە دن مەنبەئ بىر قانون نظرىيە تەبەق فرض ايدەرك ۋەقەاتنىڭ يالگىز صورت جەريانىنى نەقلى ۋە ھەكايە ايلە اكنفا ايتەمۇب اسباب و نەتىجىنى دەخى تەجرى و استقصا ۋە احوال جارىيە دن صورت آتەبە ائەتقال ايلەمكىدر . » شىرفى بىكنىڭ افادە ارندىن ابىن خەلدوننىڭ ، بو مىسلىڭكە مۇجەداۋلدىقى اڭلاشلىدىقى كىمى ، تارىخنىڭ ھكىمى و يافىلسفى نىڭ ، علم تارىخىدىن عبارت اولدىقى دە مەنھەم اوليۈر . اليوم بوردو دارالفونونى مەلەملەرنىن قامىل ژولياننىڭ ۱۹ نچى عەصرە فرانسەدە تارىخنىڭ ھالىتە مەتەلق يازدىقى مەدقەانە بىر ائرنە ، فرانسىز مۇرخلىرىنىڭ ائىرائىنى تەمىل ايلە مىسلىڭ ھكىمى بى اىضاح ايدىيۈرەكە بوندىن دە مىسلىڭ ھكىمىنىڭ ۋەقەبە تارىخىيە دن بعضى قونانين چىقارمەقدىن عبارت اولدىقى كوربىلۈر . بو طەرزە تارىخ يازانلەر اچىندە اڭ مشهورلىرى اونانچى عەصر ھىجرىيەدە بىر ھىيات اولان ايتاليا سىياسىيون و مۇرخىنلەردىن **ماكيئاۋەللى** ايلە اون بىر نچى عەصرە كەسب اشتىقار ايلەن فرانسە ھكىمى سىياسىيە سىندىن **مونتسكىيو** ۋەم عەصرى اولان ايتاليا بى **ۋىقو (Vico)** ۋاون اوچنچى عەصرە ياشايتايلەردىن آلمانىالى فىلسوف **ھەردەر** ۋانسكتەرەلى مۇرخ **بوكل (Buckle)** ۋفرانسەلى مۇرخىندىن **كىزودەر** . تارىخىدە ھكىمى مىسلىڭ ھكىمى نىڭ تەربىي ۋ اىضاحىدىن

آکلاشیلورکه ، بومسلك تاريخك علم اولماسى حالنده آلهجى شكلمدن باشقابر شى دگلر . ذانا ايتاليالى ويقو . مسلك حكمن ايله ياز دىغى تاريخنه (علم جديد — Scianza nuova) نامنى وير مشدر . انجق شوفر ق وار كه علم تاريخ حقيقيلكى شهبه سن ، هر كس طرفندن مقبول قوانينى بولمش اوله جق ايكن ، مسلك حكمن ايره ياز يلان تاريخلرده وار لى كو ستر يلن قانونلر علمى بر اصول ايله كشى ايند يلمه مش اولديغندن ، بر قسمينك يال كشلفى وفوعات ايره ثابت اولمشدر . بونكه چون اوله جق : ويقودن باشقه مؤرخلر بومسلك اوزره ياز دقلى تاريخلره علم ديمه به اكثر يا حسارت اينده مه مشلر وينكز مهم ومشكوك معنالى بر كاهه ، حكمت (يا فلسفه) كاهه سيله قناعت ايله مشلدر . ذانا حكمت ويا فلسفه كاهه سى اكثر يا ، پك قوى اساسلره مستند اولمايان مطالعات ونظريات دوردوره دينلميورمى ؟ ...

خلاصه ، فلسفى مسلك اوزينه ياز يلان تاريخلر ، هموز يوقلغنى كچين درس مزده اثباته چاليشد بعضى علم تاريخك خطالى طاسلا قلدردر . تاريخ فلسفى ده كى قانونلر ، عندى تعميرلدر . بومسلك ايله تاريخ ياز انلرك چوغى هر هانكى بر منصديه ، اولجه تصوير ايند كمرى نظريه لره دلائل اولمق اوزره موافق وقايع آرابوب ، بولماز ايسه اختراع ايدوب نظريه لر ينك حقيقيلكنى اثباته وبويلاجه قانون اولديغنى اعلانه حسارت اينمشلدر . بعضلرى ايسه آز جوق اصولى تجارب انتظار بده بولندرق پك نقصانلى استقراء علميلر ايره قانونلرينى استدلال ايله مشلدر . لكن اكثر يا ، بومسلك ، تاريخى بعضى مقاصد سياسيه واهتماعيه به خادم ايدرك ، اونك استقلالنى وبناء عليه حنكولغنى غائب ايتدر مش ومثلا گيزو حكمت تاريخيه ايره فرانسبه ده كى لوي فيليب طرز حكومتى ، واوز مانك جمعيتى اداره حكومت وحيات اجتماعيه جه غايه خيالى بشر اولماسنى ادعايه فالقشمش وفلاسفه اشتراكيوندين **ماركس** بوتون تاريخى ، « تاريخ جمعيتلرده كى مختلف صنفلك متمادى غوغاسندن عبارتدر » نظريه سنه آلات اثبات اولمق اوزره قوللانمق ايسته مشدر .

بوكامائل جسورانه دعوالر جدى مؤرخلرک بر چوغى بومسلك حكيدن صغونمه يه سبب اولمشدر . اليوم صور بونده تاريخ معلملى اولان لانغلو اوسينيوبوس « تدقيقات تاريخيه به مدخل » ناميله نشر ايتدكلى اثر مشتركلرينك مقدمه سنده شويله ديورلر : « على الاكثر حكمت تاريخيه دنيلوب ذاتا بول بول موجود اولان كئابلر آراسنه بر كتاب دعا علاوه ايتماك آرزوسنده بولنمادق چوغى اساسا مؤرخ اولمايان بعض متفكرلر ، تفكرلرينه ماده اولمق اوزره تاريخى آلمشدر ، بويله جه وقوعات تاريخيه ده « عينيت » و « قوانين » آرامشدر . وحتى بعضلى « انسانيتك تكملنه حاكم قوانين كشف ايتدكلىنى » ظنه ، و تاريخى علم حالنده تنظيم ايتمه يه بيله فالقشمشدر . بواضع ميانى مجرده ، يلكز عوامى دكل ، خواصى بيله ببولك بر اعتماد سز لغه ، امنيت سز لكه دوشير بيور . اك مشيور مؤرخلر بوردن فوستهل دوفولانئ بو طرزده كى تاريخه ، نقرتله باقاردى حكمت تاريخيه ، يالكز معلوما تلى ، مدبر ، شدت وصحت زكا صاحبه ذوات طرفندن استعمال ايدلمادىكى انچون حقللى اوله رق كوزدن دوشمشدر . بناء عليه حكمت تاريخيه دن حظ ايدنلرده ، متنفر اولانلرده اگاه اولسونلر كه كتابمز ، اونك اوزرينه دكلدر . »

شوانده ، مسلك حكى نظر اعتبار دن بر درجه يه قدر ساقط ايسده اونودلما مى كه اكثر علوم ايشنه بالان يالكش نظريه لر ، قانونلر ايله باشلامش ؛ هر كس بيليور كه ، اكسير اعظم ، دواى گل ، معادن خسيسه نك ذى قيمت معدنلره تحويلنى آراقله شمديكى علم كيميا وجوده كالمشدر .

بناء عليه ، مسلك حكى اوزره بازيلان تاريخلرنك خطالرى و نقصانلى واراغى اقرار ايتسه ك بيله بو طرزك ترقيسى تكمل ايله علم تاريخك حاصل اوله جغنى ده خاطر دن چيقارمايالم .

* * *

تاريخك صورت تساءلى حقنده گى مشيور مسلكلر ك ايكنچيسى
مسلك نقلى در ، ديمشك . بو تاريخك اك اسكيدن برى معلوم

ئىن ھەر شىدىن زىيادە صەختىر . مۇرخ ، صەختىنە قىناھت نامە ھاسىل ايتىدىكى
 وقوعاتى اصلا نەقىل ايتىمە مىلى ، ايتسە بىلە قىيودات و شىراىط ايلە ذىكر ايلمە ليدىر .
 آنچىق بو صورتلە در كە روایت تارىخچە اساطير و ماصىللار دن قور تىلە بىلەر .
 آنچىق بو صورتلە در كە علم اولە حق تارىخچە مەقتىلى مواد ، كىرستە ، يعنى وقوعات ،
 وقوعات حەقىقە ھازىر نە بىلەر .

روایت اولنان وقوعاتك ، فى الحقیقه وافع اواسوب اومادىعنى تىدبىق
 و تحقیق ایتىك ، روایت اولنمايان وقوعاتى كىشى ایتىك ائچون بالخامە
 ۱۹ نچى عصر ملا دىدە « اصول تىخىر تارىخ » دىە تىرجمە ایدىكىمىز مجموعە
 قواعد و جودە كەمشدر . آنكىز و آلما نلرنىك « ھىستورىك » تسمە ایتىكلىرى
 بو قواعد اوز رىنە آلما نچە . آنكىز چە و فرانسىز چە بو خىلى آثار دە نىشرا و لنىشىدر .
 بو قواعد ھەقتە بر ايكى سوز سويلە بىلەك ائچون ، اول امر دە ،
 صورت تاليف تارىخى ايكىنچى بر نەقشە نەظر دن دەھ ، ايكى بە آبرىمق لازىمدر .

* * *

افندىلەر ، تارىخ فلسفى و يانقىلى مىسلكلار ندىن برى انتخاب ايدىلەر ك ،
 يازىلدىغى كىبى ، بىا موجود تارىخ كىتابلار ندىن قورپە ايدىلەر ك ،
 كوچور يىلەر ك طوبىلامق : ياخود ھنوز كىتابلار ندىن قورپە كىچمە بىن
 وقوعاتى تىخىر و كىشى ايدوب يازمق صورتلار يىزدە ايكى بە آبرىلەر .
 بونلار دن بر نچى طرز ايلە يازىلان تارىخ كىتابلار بىنە **ايكنجى ال ايلە يازىلمەش** ،
ايكنجى طرز ايلە يازىلانلار بىنە ايسە بر نچى ال ايلە يازىلمەش دىرلەر . دىمك
 اوليور كە اصل تارىخ يازمق ، تارىخچە خدىم ايتىك بر نچى ال ايلە تارىخ
 تاليف ايتىمىكدر ؛ ايكىنچى ال ايلە يازمق موجود و معلوم وقايە تارىخچە بى
 بر كىتابدىن ايكىنچىسە ياخود بر دىلدىن دىكر بىنە نقل ايلەمكىن عبارتدر .
 ايشتە بو نەقشە بىە مەنىدىر كە خىطبە افتتاهىمە مزىدە شىمىدىكى توركلەر ، تارىخچە
 ھمان ھىچ خدىم ايتىمىلەر ؛ مراد بىك كىبى ، سامى بىك كىبى
 غىبور ذاتلار بىلە موجود تارىخى و طند اشلىرى اراسىنە نىشرا ايتىمكىن
 باشقا بر شى ياپىلادىلەر ، دىمىشك ؛ بونكە برابىر ، كمال مىسرور بىت ايلە
 تەشىر ايدە بىلەر كە شىمال توركلرى آراسىندە بر نچى ال ايلە يازمق و ياخود

يازىلىق تارىخى مواد طوپلامى تشىنىدە بولغانلىرىنىڭ توك كوريلمىدە باشلادى. مىثلا: شىھاب الدىن المىرجانىنىڭ «مستفادالاخبارى» ايله، رىضاء قاضىنىڭ «آثارى» بولغىنىدۇر.

افىدىلەر! بونوع آثاره. هر كسدىن زياده بزم احتياجهز وار؛ چونكه تورك تارىخى پك نقصانلىدر. پك آز ايشلىنىشىدر، پك چوق سعى وغيرت بكميور. عثمانلى توركلى آراسنده، جدى اولهرق، تورك تارىخى تاليفه قالميشان وياوگنا خدمت ايدىهك مواد، آثار جهمنه چاليشانلر پك آز اولدى.

نجيب، عاصم افىدى غرب آثارىدىن استفاده ايدىهك بوگنا برخىلى چاليشدى ايسوده، اليوم دولت عثمانيهنىڭ طوتدىقى طرز سياسته موافق كوريلمىدىكى اچون اولهق، تارىخ اولمىدىن زياده ايشلىنمىش مواد، آثار عنواننه لايىق تورك تارىخىنىڭ آنچق برنجى جلدىنى نشر ايتدىرە بىلدى.

رسماً ويا غير رسى اولهرق نىشك ايتىش «تورك تارىخى» جمعيتلىرى ايسه، تورك دولت مستقله سنده هيچ يوقدر! نه ديهلم، توركلرنىڭ طالعه سولكى!...

افىدىلەر! تارىخنىڭ وجود و سعادت ملت اچون ازومنى بيان و تشرىحه قالمىش جوق دگلم. بركه اطرافكزه باقار و باجمه ملتلىك تارىخ مليلىرىنى، اكمال و تصحيح اچون ايتدىكلىرى سعى وغيرتى كوربرسهكز، البته بونلر بيهوده اولمىه جىنى آكلارسكز. هر بيرده، هر ملت اچىنده، بر چوق اشخاص، بوتون حياتلىرىنى بومله وفق ايتمىشلىرىدىن: بر قسى منفرداً چاليش؛ بعضلىر دهاسهولته، مقصد ابرشمك اچون جمعيتلىر، انجمنلر تشكىل ايدىهك، طرىشىر. بعض حكومتلر بوسعيگ بوغيرتنى مى بر اش اولدىقنى بىلدىكلىرى اچون، بالذات جمعيتلىر احداث ايلرلر؛ وياخود موجود جمعيتلىرى حمايه ايدوب هر نوع معاونتلىرىنى بىل ايدرلر.

الته بوسعى، بوغيرت بيهوده دكلر!...

بىز، تورك و تاتارلر كىدى تارىخىز اچون همان هيچ چالشميورسهق

بيله، شکرلر اواسون که دنياده بزم تاريخه، تورک تاريخه چالشانلر بوسهوتون يوق، دگنلر. بونلرده، على العموم شرق تاريخيه اشتغال ايدن آورو پاليلر، مستشرقلردر.

مستشرقلردن، بالخاصه تورک لسانلري و تاريخنده اختصاصى اولانلردن اسمى پک معروف اولانلر، فرانسوز آبل ره موزات، لئون فاهون، آلمان هامر روسلاشمش آلمان رادلوف و نجارلى **ق ا م ب س ر ي** در. مشار اليهم، تاريخه، هم لسانمه خدمت ايتمکده درلر. مثلاً رادلوف جنابلري هالا تورک لساننک مکمل بر لغتنى نشر ايتمکده در. وامبرى حضرتلري، مختلف تورک لجه لرینک بکديکرينه درجه، قرينلرينى مشعر، مکمل بر لغتجه وجوده کيترمشدر.

افنديلر! شمى برنجى آل ايله^{*} تاريخ يازمق قواعدى حقه^{*} بر ايكى سوز سويليه لم:

تاريخى برنجى آل ايله يازمق، بوقاریده سويلمشدک که هنوز کتب توربخده مسطور اولمايان وقوعاتى يازمق ديمکدر. لکن هيچ بوقدن بر شى بازيله ماز. او وقوعاتى بيلمک اچون آثاره، وثائقه احتياج واردر. صنوف اعداديه به مخصوص تاريخ کتابلري مقدمه لرنده کورد بکنکر وجهه، آثارک انواعى، يازيلمش ويا صرف شفاهى انتقال ايلمش ويا خود اعمال و بناء ايديلمش نوعلري واردر. بونلرک اڭ مهمى يازيلمش ويا بيلمش نوعلريدر. اصل بونلر وثائق تاريخه در؛ مع ما فیه روايات شفاهيه دن دخى استفاده مکندر.

هر نوع آتاردن استفاده ايله تاريخ يازمق آدم مطلقاً آثار مذکورى «**اصول تنقيد**» ايله تیکشر و ب دلالت ايتدکلرى وقايع حقيقه ي بولمه به چالشماليدر.

آثارى «**اصوله تنقيد**» ايله تیکشر مک ديمک، آثار عميقه ويا آثار مضبوطه ايسه اونلرک موثوقيتنى، يعنى فى الحقيقه دعوا ايديلن زمانک يابيلمش ويا يازلمش اولديغنى، آثار منقوله ايسه زمانجه اولان موثوقيتندن

غیرى محتوياتىڭ حقتىنى يعنى حقيقى بر وقعەبىمى كوسترىيور، بوقسە قىدا غىر صحىب بعض شىلرىمى بىلىدىرىيور، بو خصوصى تحقيق ايتىمك دىيىكىر. صورت تحقيق ويا تىقىد حقندە تفصىلات وىرمكن، شمدىلك صرف نظر ايدىرەك آنچق اصول تىقىدەكڭ چوق ايشە يارايان مقايىسە آثار اولدىغىنى سويلمىكە اكتفا ايدىرەم.

شمدى بقالم، برنجى آلە ويا ايكنجى آلە تارىخ يازە جقلىرە لازم اولان علوم نەلردن عبارتدر؟ — اكثر تارىخ كتابلىرى مقدمە لرنده «علوم معاونه» عنوانىزە تارىخە معاونت ايتىكك معلومات ذكر ايدىلىيور. بر از مېچە صايىلان بو معلومات تارىخك برنجى آلە ياخود ايكنجى آلە يازىلىغىنە ياخود تارىخ يازىلىق مقصدى اولمايوب، صرف تارىخ اونوندىغىنە وياخود ندىرس اولندىغىنە كورە دىكىشىر: وقايىع ماضىيى اوگرنوب فائىدەلنىك ايجون تارىخ اوقويىجق آدمە بىلىنمەسى لازم كلن شىلرە، برنجى آلە تارىخ يازانە بىلىنمەسى مقتضى معلومات، هېچ دە عىنى دىگلىر.

برنجى آل مؤرخىمە بىلىنمەسى اىجاب ايدىن معلومات حقتك لانغىلوا وىنىويوس اصول تخرىر تارىخە دائىر يازدىلىرى اثر لرنىك شويىلە دىيورلر: «فرض ايدىكىركە بر اثر آلە كچىردىك. اگىر اونى اوقويامازسە ق نە ايشىزە يارار؟ مثلاً شامپولايونە قدر هېمەر و غلبف ايزە يازىلمش آثار مصرىيە، حروف مېتە ايدى. بو حالك ايتىك لازم شى مشغول اولنەجق زمانك يازىلرىنى اوقويە بىلىمكىر...»

«فرض ايدەلمكە اثرى اوقودق. اكر معناسى بىلىنمەسەك، ناصل استفادە ايدە بىلرەز. مثلاً ايسكى قامبىوج خطوطى اوقونا بىلىمەش ايسە دە هېچ بر معناسى آگلاشيلاماش اولدىغىندن، اوقونمە سندن شمدىيە قدر هېچ بر فائىدە چىقما مشدر. بو حالدە يالنىكز اوقىە بىلىمك دىگىل، معناسى اگلايە بىلىمك دە لازمدر. . . . اثرى اكلادق دە، لىكن اونك صحتى موثوقىتى قطعياً معلومىز اولمازسە، ينە ايشىزە يرامىز. بو حالدە آثارك موثوقىتىنى تفرس ايدە بىلىمك دە متضيدر. . . .»

ديمك اوليوركه فن كهتخوای (Paléographie et Epigraphie) علم السنه (Philologie) و فن تفتیش بیروات (Diplomatique) بیلنمیلیر .

« یالکز بونلر کفایت ایتمز ، تاریخ ادبیات ، فن آثار عتیقه ، فن مسکوکات و فن علامت ده بیلنمک لازمدیر . »

« لکن بو مختلف فنونی هر زمانک و هر محکک تاریخی یازاجقلر ایچون بیلنمک لابد دکلدر . مثلا تاریخ معاصره دائر یازاجقلره فن كهتخواینک هیچ لزومی اولماز . عمومی اوله رق شونی دیمک ممکندرکه مؤرخ اوله جق کشی معلومات عمومیه نالیه دن باشقه تاریخی یازه جفی زمانه متعلق آثاری آکلماق و تنقید ایده بیلنمک اقتدار و معلوماتنی جائز اولمالیندر . »

« برده ، زمانمزه کی السنه مترقیه دن هیچ اولمازسه ایکیسنی مکملا (فرانسز سویلیور ، کندی لسانیله اوچ اولور) بیلنمیلیر . » طرفه ردن بوکا علاوه اولنسه جق برشی وارایسه ، اوده جغرافیابه ده بر آز یر بر افهق لازم کلدیکنی و چونکه وقوعاتی تحقیق ایدیله جک محلی اییجه بیلنمک ، بر چوق مؤرخلرجه ثابت اولدیقی اوزره وقوعاتی ده ای تحقیق ایتمه به خیلی خدمت ایتمدیکنی سویلمک دن عبارتدر .

ایکنجی الله تاریخ یازه جق کیسه به آنجق چوق وای لسان بیلنمک لازمدرکه مختلف اثرلردن اوقوبوب اقتطاف ایده بیلنمین .

تاریخی اوگرنمک مقصدیله اوقویانه ایسه انجق معلومات عمومیه نالیه بیلنمک ضروریدر .

* * *

افندیلر ، تاریخی ، صورت تحریرینی و تاریخک معاونلری اولان معلوماتی کوزدن کیچردک ، شمدی تاریخک صورت تدریسی ناصل اولوق اقتضایه جکنی یعنی **پداغوجیای تاریخی** یی مختصر آندقیق ایده ام : تاریخک تدریس اصولی ، تدریسی اولنان مکاتبک درجه سنه کوره ایکی به آیریلر : مکاتب عالیده پداغوجیای تاریخی ، مکاتب اعدا دیه ده کندن فرقلی اولوق مجبوریتنده در .

كرك مڪاتب اعداديه ده، كركسه مڪاتب عاليه ده، تاريخي تدریس ضمنه مختلف اصولن تعقيب ايديلمه ايسه ده، بزم تورك مکتبلرنده عاليه سنده ده اعداديه سنده ده. اڪثر بزل مرعي اولان اصول، اليوم تماما اعتبار دن دوشم اولان اصولدر كه اوده صرف وقايعی از بردن حكايه ايدوب يا ياغود بر كتابدن وقايعی عينا اوفوبوب، طلبه دن حكايه ايديلن ويا اوفونان وقايعلك از بر لئمه سنی ايسته مكدن عبارتدر. هر در جه دن اولان تورك مڪاتب نظامينه سنده بو اصولدن غيری اصولك تعقيب ايديلمديكى پك چوق زمان غائب ايتك مقابلنه كورمش اوگر نمشدر. بو اصول بر زمانلر ديكر ملتلر مکتبلرنده ده بويله جه جاري ایدی و حالاده آثاری بوسبوتون سيلينوب بيتمه مشدر.

نتایج مفیده سی پك آز اولان بو اصول ترك ايديلمديكى حالده، هانكى اصول تعقيب ايديلمه ليدر ؟

اولا مڪاتب اعداديه بي اله آلام : پداغوجيای تاريخی دن كمال اختصاص ايله بحث ایدن معلم سنيوبوس، بوبابده شويله يازيبور : «تاريخك اصول تدریسی خصوصنده حل اولنه جق مسائل شونلردر : تاريخك تدریسنده هانكى مقصد تعقيب اولنماليدر ؟ - (سنيوبوسك وضع ايتديكى مسائل پك چوق ايسه ده بز انجق اك اهميتلی ظن ايلد- يکريمزی سويليه كجز .) شا كردك تعلمك تاريخك نه خدمتی اوله بيلر ؟ - تاريخك مختلف اقسامنه، تاريخ ملی و باعمومی به تاريخ قديم و باجدیده وقایع حریبه ايله، صنعت، ادیان، عادت، حیات اقتصادی باحث قسملره نه درجه لره اهمیت ويريلوب، هانكى قسمی تفصيل، هانكى قسمی اختصار اولنماليدر ؟

افكار عموميه دن وقوعانه كيچه ركمی، يوقسه وقوعاندن افكار عموميه استخراج ايله يه ركمی، تدریس ايديلميليدر ؟ و بو افكاری معلم بالذاتمی سويله ملی، يوقسه طلبه به می بولدير ماليدر ؟ نه كبی آلات تدریسی استعمال ايديلمه لی، تدریس كتابلری ناصل اوله ملی، رسم وخریطه لره تدریس ائناسنده نه قدر اهمیت ويريلمه ليدر ؟ و نهايت

شاگردك بالفعل تعلمه اشترك ايمه بوب صرف سويله نانی تکرار ايدر، بر نوع طوطی اولمه ماسیچون نه یا پمالیدر ؟ « ائندیلر، پک مهم اولان مذکور سؤالره فصیلا جواب و برمه یه فالقیشر سهق بر قاچ درسی بوکنا حصر ایتمک لازم کلیر . آنجق بعض مختصر جوابلرله اکنفایه مجبورز .

تاریخ اخلاق درسی ، وطنپرورلک ، ملتپرورلک ، سباغی و برمک مقصدیلر، یاخود صرف وقایع حقیقیه ماضیه یی اوکرتمک قصدیلر تدریسی اولنه بیلر . وطنپرورلک و حکومته صداقت و محبت اوکرتمک اصولی ، آلمانیاده و اونى تقلید ایدن روسیه ده پک مرعیدر .

لکن ، سنویوسک قولانجه ، تاریخ تدریسنده کی مقصد صرف وقایع حقیقیه یی اوکرتمک اولمالیدر . زیرا ، دیگر بر مقصد تعقیب اولنورسه ، نتدکم اولمان برارده کورینبور — حقایقک تحریفنه و بویله جه تاریخه خیانته مجبوریت حاصل اولور .

تربیه عمومیه ده تاریخک شاگرد اولان خدمتی ، جمعیتک نه اولدیغنی ، مثالیرله اوکرتمک ، حادثات اجتماعی کوسترمک ، مختلف تشکیلات اجتماعیه یی بیلدیرمک ، بونلرک آراسنده گی اختلافات و مشابیطلری فرق ایتدیرمک ، و بشری اولان هر شیک تحولی ، تبدیلی ، فانیکنی آکلانمق ، بویله جه ترقی نه دیمک اولدیغنی و هر نوع تبدیلدن ، تحولدن ، تکاملدن عقنسزجه قورقماق لزومنی درک ایتدیرمکدر . — خلاصه شاگردی حیاته علی الخصوص حیات عمومیه یه ، حیات اجتماعیه حاضرلامکدر .

بناء علیه ، پداغوجیای تاریخینک فاعده سی ، حادثات اجتماعیه ننگ نه اولدیغنی و ناصل تحولی ، تکاملنی آکلانه حق مواد و اصوللر بولمق اوله جقدر . معلم بر وقعه یی نقل ایتزدن اول ، بوننگ حیات اجتماعیه متعلق نه یی اوکرتنه جگنی و آنی اوکرتمک ایچون وسائطک موجود اولوب اولمالدیغنی کندی کندیندن صورمالیدر . — ایشته تاریخک ها نکی قسمی انتخاب ایدیلمه سی حقنده بو بر میزان اوله بیلر .

افکار عمومیه یی ، بالذات شاگرددن استخراج ایتدیرمک ، شاگردلره تعلمده ده ها فعالانه بر وظیفه بوکلمک دیمک اوله جغندن شایان

* نوصیه در .

آلات تدریس، هر شبنگ تدریسندہ الگ مهم بر قسمدر . ذاتا بر تورک شاعری « تحصیل کمالات آلای اولماز » دیه یورمی ؟ آلات تدریسبه خصوصندہ گی سوزاریم قسما معلم سنوبوسنگ کتابندن عینا ترجمه در :

« تاریخ » بر جوق وقایعی بیلمه یی ایجاب ایتدیریر . یالکیز کندی افاده وتقریرینه ، قره تختمبه ، وموجود مختصر تاریخ کتابلرینه مفتقر قالان تاریخ معلمی ، متون وقاموسسز لاتیجهمعلمی کبیدر . (بز عریجه معلمی دیه بیلرز) شاکرد ایسه ، ناصلکه لاتیججه ایچون کلمه لره احتیاجی وار ، عینی وجهله تاریخ ایچون وقوعاته (ФАКТЫ) محتاجدر .

وقوعات یارسم اوله رق ، یا کتاب اوله رق بولنه بیلر . رسملر بالخاصه مادی اشیایی کوستره بیلرلر ، یعنی هر هانگی بر جمعیتک مدنیت مادیه سنی بیلدیریرلر . بونکچوندرکه فرانسه ده ، آلمانیا ده وحتی روسیه ده تاریخی آطالسار یاپلیور .

اڭ بیوک مشکلات طلبه نڭ النده بولنه جق کتابلرده در . ایسکی جمعیتلری ، حیات خارجه وداخلیه لاری ایله کوستره مک اصل کتابلردر . بوکتابلرده ، وقوعات واسبابنی ، عادتلری ، تشکیلات اجتماعی کوستره جک خطوط اساسیه موجود اولمالیدر ؛ یعنی بول بول حکایات ، توصیفات ایله بر آزده افکار عمومیه بولنه بالیدر .

شاکردلری بالفعل تعلمه اشتراک ایتدیرمک ایچون ، رسملری ، حکایه لری ، توصیفات تشریح ایتدیروب ، وقوعاتندن طبیعی استخراجه چالیشمالیدر . شاکردانندن رسم ، فروکی جد اول زمانیه ایسته نه بیلر . کناختلی جمعیتلرک مقایسه سی وقوعات معلومه نڭ آراسنده کی تسلسل بولدیریله بیلر .

افندیلر ، موسیوسنیوبوسدن استفاضه ایله سویله نهن سوزلریمده کوریبورسنگرکه وضوح و قطعیت پک آزدر . بوايسه ، ذاتا نارنجده گی

اصول تدریسك، فرانسه اعدادیه لرنده بیله پك مكمل تنظیم ایدیلدی یکنندیر .
خلاصه الخلاصه اوله رق شونی دینه بیلر زکله، شاکردی یورمافسزین
و بالفعل اشتراك ایتدیره رك ، تاریخی اوگرتمه لیدر .

* * *

مکاتب عالیده گی تاریخ تدریساتنه کلام: بو سفر معلم لانغلوایه
مراجعت ایده جکز. بو اصول ایکی سوز ایله افاده اولنده بیلر: بالذات
تاریخی پك آز تدریس ایتماک؛ وقوعاتی آراق، تاریخی یازمق اصوللرینی
اوگرتماک، تاریخه معاونتی اولان فنونی اوقومتق، واصل طلبیه بالفعل
وقوعاتی آراتمق، کشف ایتدیرمک، و تاریخ یازدیرمق . مکاتب عالیده
تاریخ بر باشقا مقصد ایچون دگل، محضا تاریخه خدمت ایچون ، وقوعات
ماضیدن بیلنمهش، کشف اولونماش لری بولمق و عالیه بیلدیرمک
ایچون تدریس اولونمالیدر؛ دها طوغریسی مکاتب عالیده معلم و طلبه
تاریخه خدمتله وقت کیچرمله لیدر .

صوائک

2012

